

Mary Wollstonecraft – a nők emberi jogainak előfutára

Az 1975-ös esztendő az UNESCO a nők nemzetközi évének nyilvánította. A nőkérdés számos, még megoldatlan problémájával több nemzetközi fórum, ankét, tanulmány foglalkozik majd az év folyamán, s ezek közül a történelmi visszatekintés sem hiányozhat. Indokoltnak tűnik, hogy ez alkalommal megemlékezzünk Mary Wollstonecraft Godwinról, arról az asszonyról, aki a feminista mozgalom elméleti megalapítójának tekinthető.

Neve hazánkban kevésbé ismert. Annál népszerűbb az angolul beszélő világban, ahol élete főművét, *A Vindication of the Rights of Woman* (A nők jogainak követelése) című vitairatát a modern civilizáció egyik alapokmányának tekintik (vö. Robert B. Downs: *Famous Books Since 1492*. New York, 1966).

Rövid életét a XVIII. század második felében élte le, egyénisége és életműve egyaránt tökéletesen illeszkedik a modern világ kezdetét jelentő korba, amelyben, Szerb Antalt parafrazálva, állíthatjuk, hogy az időben visszafelé utazó kortársunk még otthonosan érezhetné magát. Műveit át- meg áthatja a felvilágosodás lelkes tanítani akarása és optimista bizalma az emberi értelem erejében.

Mary Wollstonecraft Godwin 1759-ben született Londonban. Edward John Wollstonecraft hat gyermeke közül ő volt a második. A nyílt eszű kislány már korán felfogta a szerencsétlen családi élet minden nyomorúságát, tapasztalatát kiegészítette barátnői szüleinek példája, később nővérének boldogtalan házassága. A gyenge akaratú, lehetetlen apa, aki légváraitra pazarolja szerény kis vagyonát, majd az ivásban keres vigaszt — közben sikertelenségét családján bosszulja meg, szerény, alázatos és kiszolgáltatott feleségén zsarnokoskodva —, egész életére kiható megrázkódtatást jelentett.

Nem véletlen, hogy Mary már igen fiatalon függetlenségre törekszik, és — az akkori lehetőségek szerint — előbb mint társalkodónő helyezkedik el, majd varrással keresi meg maga és népes családja kenyerét. Mert hamarosan az egész család gondja az ő vállára nehezedik, s közben halálos beteg anyját, majd idegbajos nővérét kell ápolnia, akit férje durva bánásmódja tett beteggé.

Élete első sikeres fordulata akkor következik be, amikor 1783-ban két nővérrel és egyik barátnőjével vidéken iskolát alapít. Ekkor ismerkedik meg Richard Price unitárius pappal, aki az akkori Anglia egyik legjelesebb liberális gondolkodója, Franklin, Jefferson, Condorcet, Hume, Necker, Turgot levelezőtársa, Joseph Priestley közeli barátja, s akinek egyénisége nagy hatással lesz Mary későbbi nézeteinek kialakulására. 1786-ban megírja és kiadja első könyvét, *Thoughts on the Education of Daughters* (Gondolatok a lányok neveléséről) címmel. Ugyanebben az évben váratlan pénzügyi nehézségek arra kényszerítik, hogy felozzlassa jól beindult iskoláját. Újra megélhetés után kell néznie, és így kerül Lord Kingsborough három leánya mellé nevelőnőnek. Mielőtt új állását elfoglaná Írországban, néhány hónapot barátainál tölt Etonban, ahol módjában áll megismerni Anglia egyik leghíresebb nevelőintézetének életét. A lord házában viszont közelről figyelheti meg az előkelő társadalmi osztályok hölgyeinek életmódját, közben arra is ráér, hogy szentimentális önéletrajzi regényt írjon *Mary* címmel.

Egyévi nevelőnősködés után elhatározza, hogy független íróként fog élni (ami a maga korában középosztálybeli nők részéről példátlan merészségnek szá-

mitott), otthagyja tehát a lord írországi rezidenciáját, és Londonba költözik, ahol Johnson, régi kiadója kinyomtatja regényét. 1788—1790 között lelkesen dolgozik, sikeres gyermekkönyvet ír *Original Stories from Real Life* (Eredeti történetek a való életből) címmel, sokat fordít, női olvasóknak állít össze antológiát, és az *Analytical Review* című folyóiratban közöl cikkeket. Belekerül London szellemi életének forgatagába, kiadója révén megismerkedik jó néhány neves íróval, tudóssal, művésszel és filozófussal. E csoporthoz tartozik a már említett Richard Price filozófus és kémikus mellett Joseph Priestley, Henry Fuseli (eredeti nevén Füssli) a festő, William Blake, a misztikus költő és grafikus, Mary gyermekkönyvének és fordításainak illusztrátora, továbbá William Godwin, a radikális filozófus, az angol romantika bölcselő példaképe, Mary későbbi férje, és nem utolsósorban Thomas Paine amerikai író, filozófus és forradalmár.

A levegő a francia forradalom feszültségével telített. A haladó szellemű baráti kör minden mozzanatot lelkes figyelemmel kísér. 1789-ben Richard Price az 1688-as dicsőséges angol forradalomról megemlékező prédikációjában (!) így köszönti a franciaországi eseményeket: „Micsoda eseménydús korszak ez! Hálás vagyok, hogy megérhettem. [...] Látnom adatott, hogy az emberi jogokat jobban megértik, mint bármikor, és a nemzetek a szabadságot áhítozzák. [...] Reszketetek ti, világ elnyomói!... Nem tarthatjátok sötétben a világot. Adjátok vissza az emberiség jogait, és járuljatok hozzá a visszaélések megszüntetéséhez, mielőtt megsemmisülnétek az elnyomottakkal együtt.“

A lángoló szavak nem kis nyugtalanságot keltenek a konzervatív körökben. Edmund Burke, a neves politikus és parlamenti szónok egy kerek esztendeig dolgozik válaszában. 1790-ben jelenik meg híres könyve a *Reflections on the Revolution in France* (Gondolatok a franciaországi forradalomról), amelyben ékesszólóan kel a konzervatív szempontok védelmére, miközben parlamenti vitákon edzett, kíméletlen ironiája ugyancsak nevetség tárgyává akarja tenni a lelkes Price tiszteletes urat. Mary Wollstonecraftot felháborítja a barátját ért támadás, akit a kor szokása szerint ugyancsak vitairatban siet megvédeni. A sebtében kelt írás címe *Vindication of the Rights of Men* (Az emberi jogok követelése), és magában hordozza egy következő műnek, élete főművének eszmecsíráját; amikor ugyanis az ember „vele született szent jogaiért“ száll síkra, hangsúlyozza, hogy az egyenlőség nemi megkülönböztetés nélkül, az egész emberiségre vonatkozik.

Ezeket a gondolatokat építi tovább 1792-ben megjelent könyvében, *A nők jogainak követelésében*, ahol is így érvel: „Amit az emberről (férfiről) mondanak, én az egész emberiségre terjesztem ki.“ Mintha Mary egész eddigi élete csupán előkészület lett volna ennek a könyvnek a megírására! Megtaláljuk benne saját gyerekkorának, kétékezi és szellemi munkájának, pedagógusi működésének, magas társadalmi kapcsolatainak tapasztalatait; ezenfelül a mű tükrözi széles körű olvasottságát, a francia felvilágosodás gondolkodóinak ismeretét, radikális barátainak erős befolyását és nem utolsósorban saját női mivoltát; a munka hevében minduntalan megfeledeznek feltett szándékáról, és a szent „ráció“ érveit meg-megtoldja „szentimentum“-mal.

De nem az elmélyült gondolat, nem is a próza magasztos szárnyalása teszi a könyvet nagyra (bizony a szigorú kritikus mindkettőben sok kivetnivalót talál), hanem az együttérzés, amellyel asszonytársaihoz fordul, a lelkes odaadás, amelylyel ügyüket szolgálja. Ma már el sem képzelhető, milyen megalázó helyzetben éltek a XVIII. század asszonyai még Angliában is, amely Európa leghaladottabb elvek szerint kormányzott országának számított. Nemcsak hogy híján voltak mindennemű politikai jogoknak, de az érvényben levő törvények gyakorlata szerint a feleség a férj tulajdonának számított, nem rendelkezett saját vagyona felett, a férji jogokhoz a fenytetés is hozzátartozott, az anya szülői jogai igen korlátozott mértékben érvényesülhettek. A nőkre vonatkozó törvénykezés és az ebből eredő

helyzet teljesen egyezett azzal a közfelfogással, amely szerint a gyenge nem rendeltetése, hogy a férfi kényelmét és élvezetét szolgálja.

Ez az elképzelés még Rousseau írásait is áthatja, akinek pedig általános nevelési elveit Mary szemmel láthatóan nagyra értékeli, de akivel mégis állandóan hadakozni kényszerül, mihelyt a nők nevelésének kérdéséről van szó. Mert erről a témáról a nagy francia gondolkodó így vélekedik: „A nő nevelésének mindig a férfiéhoz kell igazodnia. Hogy tessék, hogy hasznos legyen (nekünk férfiaknak), hogy szeretetre és tiszteletre ihlessen (minket férfiakat), hogy neveljen minket kiskorunkban, és gondunkat viselje felnőtt korunkban, hogy tanácsot adjon és vigasztaljon, életünket könnyűvé és kellemessé tegye. Ez a nő kötelessége örök időktől fogva, erre kell tanítani már gyermekkorában.“

A nagy Milton a férjet valamiféle főpapnak tekinti, aki Isten és asszony között a közvetítő szerepét tölti be. Az *Elveszett paradicsomban* éppen Évával mondatja: „Isten a te törvényed, te meg az enyém, többet nem tudni / A legboldogabb asszonyi tudás és erény.“ Lord Chesterfield pedig, aki időben közelebb áll Maryhez, szellemes világfihoz illően, a gáláns korszakra még jellemzőbb kijelentést tesz híres *Leveleiben*: „A nő csak amolyan nagyobbacska gyermek, [...] értelmes férfi elszórakozik, eljátszadozik vele, kedvez és hízeleg neki, mint eleven, koraérett gyermeknek, de nem kérdi meg véleményét, és nem bízik meg benne, ha komoly dolgokról van szó.“

E felületes, önélégült, férfiközpontú világba dobja belé Mary Wollstonecraft a maga forradalmi nézeteinek gyújtóanyagát, amikor megállapítja: itt az idő a „másik“, a férfi önkényuralom megszűntetésére, Simone de Beauvoirt csaknem kétszáz évvel megelőzve, „az új nem első képviselőjének“ vallja magát; bátran mondja asszonytársai szemébe: „Tudatlanok vagytok!“ A szabadságért és a nők önbecsüléséért vívott hadjáratát arra az alapelvre építi, hogy a felvilágosult és egyenlő jogokkal rendelkező nők sokkal értelmesebb feleségek és anyák lesznek majd tudatlanságban tartott elődeiknél. Könyvét a nők helyzetének ecsetelésével kezdi: „A nők nevelésére ma már több figyelmet fordítanak, mint régebben, ennek ellenére még mindig a haszontalan nemnek tekintik őket... Közismert tény, hogy életük első éveiben csak felületes tudást szereznek, s közben feláldozzák testi és szellemi erejüket a frivol szépség kedvéért, azzal az óhajjal, hogy a házasság révbe juttassa őket, ami a nők karrierjének egyetlen lehetősége ezen a világon. Ez az óhaj állati sorba süllyeszti őket, miután férjhez mennek, úgy viselkednek, mint a gyermekek, öltözködnek, festegetnek, csúfot úznek Isten teremtményéből. E gyenge lények hárembe valók csupán! Elvárhatjuk-e tőlük, hogy értelmesen vezessék családjukat, vagy gondozzák világrahozott, szegény kisdedeiket?“

A nők elé tehát egyetlen pálya lehetősége tárul, a házasság. Erre szolgál minden felkészültségük. A fiatal lányok tudása ugyancsak kevéske, éppen csak hogy elegendő a felületes csvevégéshez. Ezenkívül érteniük kell a férjszerzés mesterségéhez, melynek fő szakismerete a tetszeni tudás, ehhez járul még az alázatos-ság és erényes élet, vagy ennek híján a tettetés.

Mary Wollstonecraft tehát olyan reformokat ajánl, amelyek abban a korban ugyancsak forradalmi méretűeknek tűntek, ma azonban legfennebb mérsékeltnek tekinthetők. Sürgeti a nők oktatását, mert mint mondja: „A tudatlanság ingatag alapja az erénynek.“ A nőknek a férfiakkal egyenlő lehetőséget kell biztosítani arra, hogy erkölcsi és szellemi tulajdonságaikat fejlesszék, csak így nevelődhetnek a férfiak igazi társaivá. Alapvetően meg kell tehát újítani a nevelés intézményeit és módszereit. Ajánlja az egészségtelen légkörű, bentlakásos nevelőintézetek, az ún. boarding schoolok megszüntetését. (Ezekről különben az angol irodalom nagyjai is félelmetes képet festettek a XIX. század elején; gondoljunk csak Charlotte Brontë és Dickens regényeire!) Helyettük állami iskolák létesítését sürgeti, ahonnan a tanulók minden este hazatérhessenek a családi körbe. Fejtegeti a koedu-

kációs rendszer előnyeit, és követeli a rang és vagyon szerinti megkülönböztetések eltörlését az iskolában. Kilencéves koron túl ajánlatosnak látja, hogy a fiúk technikai, a lányok pedig háztartási ismereteket sajátítsanak el.

Mary Wollstonecraftnak gyakran volt alkalma megfigyelni, milyen tragikus sorsra juttathatja az asszonyokat teljes anyagi függőségük. Nem meglepő tehát, ha azt sürgeti, nyíljanak meg előttük új foglalkozási ágak. A nő nemcsak arra képes, hogy varrónő vagy kalaposnő legyen; bizonyosra vehető, hogy ugyanúgy megállná a helyét az orvosi, kereskedelmi vagy más pályákon is. Mindezt csupán néhány évvel azután veti papírra, hogy dr. Samuel Johnson, az angol közvélemény nagy tekintélyű irányítója, akit Mary különben személyesen ismer, kijelenti: „Még a portréfestés vagy az írás sem asszonyoknak való foglalkozás.“ Igaz, hogy ebben a kérdésben szerzőnk nem vallja egészen következetesen a társadalmi egyenlőség elvét. „Úgy gondolom — írja —, hogy a köznép asszonyai arra hivatottak hit és értelem szerint, hogy a feleség és anya kötelességeit teljesítsék, ám sajnálatos, hogy a felsőbb osztályok asszonyai előtt sem nyílik meg az út a (társadalmi) hasznosság és a függetlenség tágabb lehetőségei felé. [...] Valóban azt gondolom — folytatja kissé tovább —, hogy a nőknek képviselőkre van szükségük ahelyett, hogy megkérdésük nélkül kormányozzák őket.“

Másrészt nem lenne a felvilágosodás igazi leánya, ha nem szentelne egy egész fejezetet *A társadalomban meghonosodott természetellenes kiváltságok káros hatásának*, értve ezeken persze az örökölt címet és vagyont. Gazdagság és rang, fejtegeti, még jobban megrontja a nőket, mint a férfiakat, mert ez utóbbiak legalább mint katonák és államférfiak kamatoztathatják képességeiket. Annál többre értékeli a kizsákmányolt osztályok asszonyait, s amikor róluk beszél, az egyébként kissé túlírt prózája leegyszerűsödik, minden szavából kiérezzük az őszinte megbecsülést: „Ami az erényt illeti, s tágabb értelemben használok a szót, legtöbbet belőle az egyszerű embereknél tapasztaltam. Sok szegény asszony tartja fenn gyermekeit verejtékes munkával, és összefogja a családot, melyet az apa káros szenvedélyei szétbomlasztottak volna; de az előkelő hölgyek lusták ahhoz, hogy a tevékenység erényét gyakorolják, a jólét inkább elpuhulttá, semmint finommá teszi őket. Valóban, a jóérzés, amelyet az egyszerű asszonyoknál láttam, akik a nevelés hasznából csak kevéssé részesültek, és mégis hősiiesen megállták a helyüket, alaposan megerősítette a véleményemet abban, hogy az asszonyt az időfecsérlés teszi haszontalanná.“ Következtetése: váltsa fel a tétlenséget a tanulás és a jól megválasztott pálya, mely a nőket a társadalom hasznos tagjaivá avatja.

Mary Wollstonecraft tehát teljes erejével harcol férfiak és nők egyenlő nevelése, azonos gazdasági lehetőségei érdekében, és azért, hogy politikai jogokat szerezzen asszonytársainak. Ismételten hangsúlyozza, hogy a múltban „a férfiak inkább szeretőt igyekeztek nevelni maguknak, semmint szerető feleséget és anyát“.

A könyv megjelenése nagy szenzációt keltett, és még ugyanabban az évben újra kiadták. Megjelenik francia és német fordításban is. Tartalma elképeszti és felháborítja a konzervatívokat és a puritánokat egyaránt, mindazokat, akik a női tisztesség és tartózkodás elleni vaskos merényletnek minősítik. Ádáz rágalomhadjárat indul a szerző ellen. Horace Walpole író és közeleti nagyság „alsószoknyás hiénának“, „filozofáló kígyónak“ cégérezzi a szerzőt. Mary szabad felfogású magánélete még több tápot ad ellenfelei gyalázkodásainak.

Könyvének megjelenését követően ugyanis Mary Párizsba utazik. Angliából való távozása okai között talán az is szerepel, hogy Fuseli, a festő iránt érzett szerelmét felejtse, másrészt pedig a helyszínen akarja látni, érezni a forradalom tisztító viharát. S valóban, 1792. december 8-án már ablakából figyelheti meg, hogyan viszik börtönébe XVI. Lajost. A Gironde bukása után azonban már rejtőzködni kell, angol állampolgársága miatt a letartóztatás veszélye fenyegeti. De bujkálás közben is dolgozik újabb könyvén — *Történelmi és erkölcsi visszate-*

kintés a francia forradalom eredetére és alakulására —, mely később meg is jelenik Londonban. Ilyen drámai körülmények között találkozik Gilbert Imlay amerikai íróval, és miért ne tennék hozzá, kalandorral, akit az egyébként intellektuális beállítottságú Mary képzelete romantikus dicsfénybe burkol, és aki iránt hamarosan szenvedélyes szerelemre lobbán. (Szinte hihetetlen, hogy két évvel előbb ő írta ezeket az — igaz, kissé erőltetett — sorokat: „És a szerelem! Milyen mulatságos helyzeteket teremt. Pantallone tréfái erőtlene kacagató bohócságaihoz képest. Látni, amint egy halandó képzel bűbájjal ékesíti fel választottját, majd leborulva imádja a maga teremtette bálványt — milyen nevetséges!” Mary azonban elsősorban és mindenekfelett mégis asszony, akivel a szenvedély elfeledteti nemrég még lelkesen hirdetett elveit. Ez a következetlenség azonban még emberibbé teszi életrajzát.) Közös lakásba költöznek, és Mary felveszi az Imlay nevet. A férfi írásbeli bizonyítékot szerez az amerikai konzultól, hogy Mary a felesége, ily módon az amerikai állampolgárság megmenti őt a letartóztatástól. 1794 tavaszán kislányuk születik, de Mary boldogságát beárnyékolja, hogy az események minduntalan elválasztják szerelmétől. Egy év múlva Londonban kerülnek végre össze, de akkorra Imlay már megunta a kapcsolatot, és bár hajlandó Maryt és a gyermeket anyagilag támogatni, nem akar többet együtt élni velük. Kétségbeesésében az írónő kétszer is öngyilkosságot kísérel meg. Végül is a munkában talál újra önmagára, kiadója biztatására Svédországban, Norvégiában és Dániában tett rövid utazásai alatt írt leveleit és jegyzeteit készíti elő, hogy könyvalakban megjelenjenek. Lassanként visszatalál a régi baráti körbe, és idővel a barátság, amely William Godwinhoz fűzi, meleg egyetértéssé érlelődik. Közben írásai jelennek meg az *Analytical Review*-ban, s részben a lektori teendőket is ellátja a kiadóvállalatnál. Újabb regényen dolgozik — *The Wrongs of Woman, or Maria* (Asszonyi bűn, avagy Maria) —, melynek önéletrajzi vonatkozásai nyilvánvalóak.

Ezt a könyvét azonban már nem fejezi be. Miközben a legnagyobb csendben házasságot köt Godwinnal, újabb alkotások tervei foglalkoztatják, de már semmit sem tud megvalósítani. 1797 szeptemberében, alig 38 éves korában, a legtragikusabb asszonyi fátum vet véget életének: gyermekágyban hal meg, miután életet adott második leányának, Mary Godwinnak, aki tizenkilenc év múlva a nagy költő, Shelley felesége lesz.

Halála után Mary Wollstonecraft művei még számos kiadást értek meg, bár a feminista mozgalom fejlődésével az egykor oly forradalminak minősített gondolatai lassanként közhelyekké fakultak. De ez a sorsa a sokat hangoztatott nagy igazságoknak, a minduntalan idézett és a köztudatba beleolvadt klasszikus értékeknek. Írásainak ma is felmérhetetlen fontosságot biztosít szerzőjük úttörő érdeme a nők állampolgári nevelése és polgárjogaiknak elismertetése terén. Hogy mennyire megelőzte korát, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy már 1792-ben felszólal a női választójog mellett, de hazájában, Nagy-Britanniában csak 1928-ban törölték el e jog gyakorlásának utolsó akadályát! Hazánkban erre az első világháború után került sor, de számos országban, közöttük a nagyon civilizált Svájcban, a nők mai napig sem élveznek egyenlő politikai jogokat. Ne felejtjük el azt sem, hogy a politikai egyenjogúság még korántsem jelenti a nőkérdés végleges megoldását. Mary Wollstonecraft olyan folyamat szükségességét tudatosította, melynek kibontakozó méreteit maga sem láthatta előre, és amely — még be sem töltve rendeltetését — máris megváltoztatta a világ arculatát. Ezért előkelő hely illeti meg az új emberi kapcsolatok kialakításán, a megoszt-hatatlan emberi méltóság megvalósításán munkálkodó előfutárok sorában.